

RECENZE

Hugo Brandenburg, *Roms frühchristliche Basiliken des 4. Jahrhunderts*, München 1979 (W. Heyne Verlag, Stilkunde 14), 185 str.

Mnichovské nakladatelství W. Heyneho vydává mnohosvazkovou encyklopedickou sbírku příruček, v nichž vynikající odborníci pojednávají přístupnou formou o významných jevech a slohových obdobích v dějinách umění, výtvarného, literárního i hudebního, a to nejen evropského, srov. např. Die Kunst Tibets od H. Martina. Velkou předností všech svazků je vzorná vnější stránka, pečlivý tisk, bohaté ilustrace, černé i barevné — a nízká cena. Brandenburgova kniha zpracovává neobyčejně důležitý úsek z dějin evropské architektury, který stojí na předělu řecko-římské antiky a středověku a položil základy pro vývoj křesťanského chrámu až do novověku. Autor, který žije v Římě a zná ze studijních pobytů antické Středomoří a Přední Východ, shrnuje tu výsledky nejnovejšího bádání, včetně vlastního, a důkladně probírá složitou problematiku ve vši komplexnosti, počínajíc její „prehistorii“ v 1.—3. stol. n. l., a to na celém území římského impéria. Látka je rozdělena velmi přehledně a pomocí obsahu a rejstříku lze se v ní snadno orientovat, i když hledáme jen dílčí poučení nebo věcnou informaci.

Po vylíčení raného období, z větší části předchrámového, kdy pro kultovní účely byly upravovány části soukromých domů a jen zřídka — až v 3. stol. — stavěny samostatné budovy, popisuje se obsírně zrod křesťanské basiliky v době Konstantinově, kdy se postavení křesťanů od základů změnilo císařskými edikty r. 311 a zejména r. 313. Oficiální uznání nového náboženství znamenalo velký příliv věřících ze všech společenských vrstev v celé říši. Nadto císař, který byl vždy velkým veřejným stavebníkem, věnoval programově ohromné finanční prostředky na stavbu křesťanských chrámů, v nichž se boží majestát spojoval s výrazem císařské moci, ostatně v antických tradicích. Velkým vzorem pro budoucí stavby se stal chrám římského biskupa v oblasti Esquilinu, zasvěcený kolem r. 313 Spasiteli, nyníější S. Giovanni in Laterano. Archeologický průzkum odkryl Konstantinovu pětilodní basiliku pod barokními přestavbami i starší římské stavby, na nichž byla postavena. Obsírně ukazuje Brandenburg, v čem je tato první křesťanská basilika nová, jak navazuje na starší římskou architekturu i v čem je typicky pozdně antická. V Římě tedy z popudu císařova věnování vznikla tvůrčí varianta světské basiliky, adaptovaná pro liturgii, přetvořená i formálně pro bohoslužebné úkoly (přísná axiální orientace, rozšířené kněžiště). Dlouhá cesta od řeckých polootevřených sloupových síní (královská stoa v Athénách, odtud snad název basiliké) přes italořímský sál s vnitřním sloupovým ochozem a značně volným půdorysem (více vchodů příp. otevřená vstupní strana) k tržním basilikám 2.—3. stol. n. l. s výrazně osovou orientací vyústila v rané křesťanskou konstantinovskou basiliku, reprezentativní shromaždiště věřících určené k bohoslužbě, s převýšenou střední lodí. Za jediný nedostatek považují nedbání existence basilikálních synagog v Galilei, již v 2.—3. stol. n. l.

V dalších kapitolách jsou rozlišeny podle účelu basiliky mimořádné (biskupské kostely), římské stavby budované na památku mučedníků — martyriá, na čele se S. Pietro in Vaticano, menší basiliky hřbitovní a tzv. titulární (v městských obvodech, z jejich presbyterů pozdější kardinálové), vesměs trojlodní. Autor podtrhuje i rozmanitost půdorysných řešení, přičemž některé novinky zůstaly zatím omezeny jen na město Řím (příční loď velkých basilik, tzv. ochozové basiliky, např. pozdější S. Sebastiano, pilířové arkády středních lodí). Zvláštní pozornost věnuje petrské pětilodní basilice, archeologickému průzkumu jejího podzemí s pohřebištěm 2.—4. stol., kde byla kolem r. 160 postavena též památná aedikula nad tradičním hrobem apoštola Petra (nyní pod hlavním papežským oltářem), rekonstrukci původního vzhledu i postupné radikální přestavbě v 16. stol. K názornosti důkladného popisu (str. 121—154), a to nejen u petrského velechrámu, podstatně přispívají četné plánky, řezy, kreslené rekonstrukce i fotografie nynějšího stavu a zejména starých dokumentárních grafik a obrazů 16.—17. stol.

Knihu uzavírá schematický plán Říma 4. stol. s vyznačenými církevními stavbami, poznámky, obsáhlá literatura a rejstřík. Závěrem chtěl bych zdůraznit, že Brandenburgova kniha je při vši příručkové přehlednosti vědecká monografie, která nejen shrnuje nejnovější stav bádání, nýbrž přináší i kritické příspěvky a korekce autorovy. Srozumitelnost podání a bohatý ilustrační doprovod doporučuje ji jak specialistům, tak každému, kdo se vážně zajímá o dějiny umění.

Oldřich Pelikán

Hartmut Schäfer, *Byzantinische Architektur*, München 1978, 192 str.

V téže edici jako Brandenburgova kniha vyšel jiný paperback, který obsahově na ni navazuje a pojednává o byzantském stavitelství, Heyneho Stilkunde sv. 9. Schäfer, který v letech 1971—1972 procestoval jako postgraduát Španělsko, severní Afriku, Itálii, Balkán, Turecko a Írán, věnuje se široké problematice umění středověké Byzance a jeho vztahům k ostatní Evropě, především na poli architektury. Publikoval práce o cařihradských stavbách a o jejich vlivu na kyjevskou Rus. Recenzovaná kniha informuje přehledně, ale poměrně podrobně o byzantské architektuře, a to od jejich počátků za pozdní antiky až do 15. stol., především v jádru byzantské říše, ale i v okrajových provinciích, přičemž se nezapomíná ani na její vlivy ve Španělsku a v jižní Itálii, jichž se byzantská moc dotkla jen přechodně, ani na kyjevskou Rus, s níž udržovali vládcové Cařihradu styky obchodní a diplomatické, počítajíc v to i sňatek Vladimíra Svjatoslaviče s byzantskou princeznou. Stranou zůstaly stavby v Srbsku, Makedonii a Bulharsku, jak ukazuje i mapa na str. 188—189, což je v té míře (důraz na hlavní město) sotva správné.

Téměř polovina knihy je věnována — a právem — ranému období, protože od 4. do 8. stol. se formovaly typické znaky byzantských kostelů a byl vyřešen základní problém, tj. vztah longitudinální a centrální stavby, byť jeho definitivní podoba je až středobyzantská. Autor rozlišuje sice začátky byzantské architektury v pozdně antickém a raně křesťanském umění 4.—5. stol. od raně byzantského období, 6.—8. stol., jehož těžiště bylo za slavné vlády Justiniána (527—565), kdy říše sahala od Hispanie až na Přední Východ, ale při tom zdůrazňuje kontinuitu i skutečnost, že nové prostorové pojetí vzniká poněkud od konce 4. stol. na různých místech římské říše (Milán, Syrie, Konstantinopol, Malá Asie). V 5. stol. se vyrovnává délka basiliky s šířkou a výškou na křížovém půdorysu. Prvky, různě směřované, se nejdříve přiřazují, postupně se pronikají. V 6. stol., je již hotový útvar, který se označuje jako kupolová basilika, v podstatě však centrála, harmonizovaná s emporovou basilikou. Aja Sofia, chrám Boží moudrosti v Cařihradě — Istanbulu, je při vši tradičnosti stavba zcela novotáfská a výjimečná. Vývojové linie, směřující od antiky ke středověku, byl bližší kostel Apoštolů, který byl vzorem pro sv. Jana v Efesu (šestikupolový kříž) i pro sv. Marka v Benátkách a pro kyjevskou katedrálu. Srovnáme-li ještě další význačné stavby Justiniánovy v Istanbulu, chrám sv. Iriny, jasně basilikální, a chrám Sergia a Bakcha, v podstatě centrálu na čtverci, i S. Vitale v Ravenně, ryzí centrálu, vysvitne